

Н. Б. Отрешко

Контроль соціальний

КОНТРОЛЬ СОЦІАЛЬНИЙ – підтримання *порядку соціального* за допомогою інституційного впливу на поведінку індивідів і груп. Усі соц. інститути намагаються контролювати поведінку індивідів і груп за допомогою нормативно закріплених зразків. Дотримання цих зразків заохочують позитив. стимулюванням (визнання, нагорода, авторитет, престиж), вибір ін. способів життя та соц. практик – обмежують за допомогою певних санкцій (від переконання та неформал. заборони до прямого примусу й тиску). К. с. мінімізує розбіжність між фактич. і очікуваною поведінкою у більшості соц. груп, формує масову конформність як осн. стиль життя. Його ефективність залежить від інституційно створеної системи бар'єрів для соціально небажаних стилів поведінки й інтеріоризації норм К. с. у процесі соціалізації. Соціалізов. індивід засвоює зразки діяльності, дії, реакції на дії інших, прийняті у рамках спільного для існуючої системи символіч. контексту, що охоплює культурну традицію та інституц. порядок у всій його цілісності. Первин. формою К. с. є [звичай](#), оскільки саме він у архаїч. суспільствах визначав, яка поведінка індивіда дозволена, а яка – неприйнятна. У сучас. суспільстві роль регулятора відіграє переважно *право* – найдієвіший і водночас найформалізованіший спосіб К. с. Формал. контроль, що базується на інструкціях і норматив. актах, здійснюють, як правило, через регламентацію поведінки індивіда у рамках соц. інститутів суспільства (економіку, інститути держ. влади) агенти формал. контролю – особи, які мають спец. підготовку для виконання своїх функцій і отримують заробітну плату (міліціонери, судді, лікарі-психіатри, працівники органів соц. забезпечення та ін.). Неформал. контроль не має законодав. сили, але вирізняється різноманіт. способами впливу на поведінку індивіда. Його методи – переконання, глузування, плітки, колективне презирство. Неформал. контроль здійснюють за допомогою груп. впливу в межах соц. інститутів суспільства, що виконують функцію соціалізації (сім'я, освіта, релігія, культура, ЗМІ).

На поведінку індивіда впливає його приналежність до багатьох первин. груп (сім'ї, колективу, хобі-групи тощо), кожна з яких має усталену систему специфіч. звичаїв, цінностей, груп. норм, узгоджених із системою цінностей і норм суспільства загалом. Індивід засвоює груп. норми й цінності та використовує їх у своїх діях, оскільки від цього залежить успішність і ефективність його соц. поведінки. Значно впливає на поведінку

індивіда механізм самоідентифікації з референт. групою (моделі поведінки, засвоєні в групі, стають реал. зразком для наслідування). Найефективніший К. с. у суспільстві, де культура та домінуюча ідеологія створюють безліч різноманіт. варіантів легітим. досягнення соціально схвалюваних цілей. Особл. форму контролю становить внутр. К. с. – здійснюваний індивідом самоконтроль, спрямов. на узгодження влас. поведінки з груп. і заг.-соц. нормами (регулювання відбувається не у межах соц. взаємодії, а через відчуття провини або сорому, які виникають під час порушення засвоєних норм). Для успіш. функціонування такої форми контролю в суспільстві повинна існувати усталена система норм і цінностей, високий престиж норматив. поведінки. У випадку аномії внутр. К. с. втрачає чіткі орієнтири, його механізм значно ускладнюється. Поняття «К. с.» запровадив наприкінці 19 ст. Г. Спенсер, тоді ж [Е. Дюркгайм](#) обґрунтував функціоналіст. підхід до аналізу соц. порядку та К. с., надалі розвинений у структур. функціоналізмі Т. Парсонса. Згідно з концепцією К. Маркса, К. с. пов'язаний із держ. системою ідеології та є частиною стратегії пануючих класів з формування «помилкової» свідомості в різних істор. типах суспільств. Він також першим звернув увагу на явні та прихов. форми К. с. (ця концепція знайшла продовження у неомарксизмі й постструктуралізмі).

Е. Росс 1901 описав концепцію механізмів впливу соц. групи на індивіда, яку розвинули представники чиказ. школи соціології – Р. Парк та Е. Берджес (стверджували, що всі соц. проблеми у кінц. рахунку є проблемами К. с.). У роботах представників чиказ. школи соціології під впливом амер. прагматизму та символіч. інтеракціонізму Дж. Міда проаналізовано питання специфіки механізмів контролю в демократ. суспільстві, ролей соц. взаємодії та комунікації у продукуванні індивід. самоконтролю і К. с., виробництві форм девіант. поведінки. Особливу увагу приділено вивченню неформал. К. с. у процесах груп. та індивід. комунікацій і негатив. наслідків надміру жорсткого К. с. у процесі відтворення старих і створення нових форм девіант. поведінки (теорія стигматизації). Вивчаючи маргінал. поведінку груп емігрантів у Чикаго, соціологи дійшли висновку, що розмивання колектив. норм і традицій призвело до дефіциту груп. К. с. та соц. дезорганізації груп. поведінки. Концепції К. с. чиказ. школи соціології у серед. 1930-х рр. витіснені функціоналіст. підходом до аналізу К. с., запропонованим Т. Парсонсом і його послідовниками, які вбачали осн. функцію К. с. у мінімізації розбіжностей між соц. очікуваннями та фактич. поведінкою індивідів. У функціоналіст. традиції К. с. є важливим механізмом підтримання рівноваги соц. системи. Така концепція, ефективна при поясненні механізмів К. с. у стабіл. суспільстві, виявилася недостатньо ефектив. при аналізі механізмів К. с. у суспільстві, що трансформується. Альтернатив. концепціями К. с. у соц. науках 2-ї пол. 20 ст. стали концепції феноменології, неомарксизму та постструктуралізму. З погляду феноменології, сучасна людина вписана у систему багатоярус. та багатосторон. К. с. Представник цього підходу П. Берґер зображав систему контролю у вигляді декількох концентрич. кіл з індивідом у центрі. Зовн. коло утворює політико-юрид. система в особі

держави, якій індивід зобов'язаний підкорятися у формально-правовій стороні життєдіяльності, наступне – сусп. мораль і звичаї. Найближче до індивіда розташ. малі кола К. с., обумовленого безпосеред. спілкуванням у повсякден. житті. За наявності протиріч між норматив. вимогами різних систем К. с., індивід змушений робити вибір між їхніми нормами. При цьому зазвичай перевагу надають нормам і зразкам найближчого соц. оточення та вимогам профес. групи, оскільки саме ці кола безпосередньо впливають на відчуття успіху або невдачі індивідом у повсякден. житті. Неомарксистки розвинули ідею конфлікту ідеологій влади та опозиції у сучас. суспільстві. Функції К. с. вони приписували виключно держ. владі, яка в умовах модер. суспільства змушена постійно вдосконалювати методи К. с., робити їх менш жорсткими й активно розробляти стратегію маніпуляції масовою свідомістю за допомогою системи освіти та ЗМІ. Так, Л. Альтюссер стверджував, що контроль над поведінкою у державі заг. добробуту здійснюють не стільки за допомогою жорстких карал. методів, скільки екон. регуляцією людських надій і прагнень. Ця концепція прихов. К. с. отримала розвиток у постструктуралізмі, особливо у працях М. Фуко. Однак, на відміну від неомарксистів, які ототожнювали владу з діяльністю держ. апарату, М. Фуко розробив ідею дисперс. влади, центри якої формуються в стратег. точках соц. простору. У сучас. концепціях К. с. під впливом символіч. інтеракціонізму, неомарксизму та пост-структуралізму акцент дослідж. зміщено у бік аналізу амбівалентності дії К. с., коли методи впливу, неадекватні ситуації, можуть спровокувати девіантну поведінку, тим самим сприяючи не підтриманню, а руйнуванню соц. порядку.

Рекомендована література

1. Касьянов В., Нечипуренко В. Социология права. Ростов-на-Дону, 2001;
2. M. Innes. Understanding Social Control: Deviance, Crime and Social Order. Berkshire, 2003;
3. Бойко Н. Социальный контроль и демократизация общества. К., 2007.

Бібліографічний опис:

Контроль соціальний / Н. Б. Отрешко// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-5049>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).